بررسی آموزش اقتصاد پول و بانک در جمهوری اسلامی ایران

متن سخنرانی

حضرت حجةالاسلام والمسلمین جناب آقای غلامرضا مصباحی

ریاست دانشکده الهیات دانشگاه تهران

مقدمه: پیچیدگی کار بانکداری بدون ربا

در بانکداری ربوی، بیشترین تسهیلات بانکی به صورت وام داده می‌شود، بانکها در این نظام با دریافت پس‌اندازها و سپرده‌ها از اشخاص و مؤسسات، به آنان بدهکار می‌شوند و پس از مدتی با توجه به طول مدت و مبلغ پس‌انداز یا سپرده، اصل و بهره آن را مطابق نرخ از پیش تعیین شده به آنان برمی‌گردانند. دریافت این نوع سپرده‌ها و محاسبه بهرهٔ آنها بسیار ساده است و به راحتی انجام می‌گیرد.

در طرف دریافت تسهیلات و اعتبارات بانکی توسط مشتریان نیز، ساز و کار سادهٔ داد و ستد وام، اینگونه کار را بدون پیچیدگی و بی‌نیاز از آموزش، قرار داده است.

اما در بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران به داد و ستد وام تنها در حسابهای قرض‌الحسنه پس انداز و جاری و وام دهی بانکها برای بخش کوچکی از نیازهای مصرفی اختصاص یافته و به اینگونه حسابها بهره یا سودی تعلق نمی‌گیرد و بانک در استفاده از اینگونه وجوه دریافتی آزاد است.

اما بخش بسیار بزرگی از عملیات بانکی بدون ربا مربوط به داد و ستد وجوهی است که بانک در آنها نقش واسطه و وکیل را ایفا می‌کند و از نظر حقوقی این وجوه به مالکیت بانکها در نمی‌آیند و عنوان بدهی بانک به اشخاص و مؤسسات را پیدا نمی‌کنند و در نتیجه بانک در استفاده از این وجوه آزادی کامل ندارد، بلکه باید آنها را در طرحهای سود آور اقتصادی سرمایه‌گذاری کند یا به متقاضیان سرمایه بر اساس نوعی مشارکت در سود واگذار کند و سود حاصله یا سهم سود کسب

شده را پس از کسر حق الوکاله بانک، به صاحبان سپرده‌ها بازگرداند و در واگذاری این وجوه به متقاضیان باید مصلحت و نفع سپرده‌گذاران را مد نظر قرار دهد.

در این نوع بانکداری، سپرده‌گذاران علاوه بر اینکه میزان سودشان از پیش مشخص نیست، نیازمند اطلاعاتی در زمینه میزان کارایی بخشهای مختلف اقتصادی به منظور سرمایه‌گذاری در آن بخشها و اطلاعات مربوط به قرارداد بین سپرده‌گذار و بانک و آگاهی از اختیاراتی که به بانک می‌دهند می‌باشند.

نکتهٔ حایز اهمیت، توجه سپرده‌گذاران و دریافت کنندگان به بندهای مندرج در قراداد و مفاهیم آنهاست، زیرا انواع قراردادها متعدد است و گاهی در یک قرارداد، تلفیقی از چند نوع معامله وجود دارد که آشنایی با ساز و کار بانکداری بدون ربا را پیچیده ساخته است. استفاده کنندگان از تسهیلات مالی بانکها باید با مفاهیم قراردادها و چارچوب استفاده از آنها آشنا باشند، زیرا اگر اعتبارات داده شده را در غیر مورد قرارداد مصرف کنند، مشکلات حقوقی و شرعی را در پی خواهد داشت و گاهی به بطلان قرارداد و حرمت سود حاصل از معامله باطل می‌انجامد.

این پیچیدگی کار در بانکداری بدون ربا، ضرورت آموزش این نوع بانکداری را افزایش داده است، زیرا بدون آمورش کافی، مشکلاتی مانند، ناآگاهی از کیفیت دریافت تسهیلات مناسب از بانک، صوری شدن قراردادهای بانکی، حرمت درآمدها و سودهای حاصل از آنان، بی‌مبالاتی مردم نسبت به رباخواری، عدم همکاری افراد متدین با بانکها و پیدایش شبهه عملکرد ربوی و کشیده شدن بانک به سود آن روی می‌دهد.[1]

آموزش بانکداری بدون ربا باید در سطح عمومی و تخصصی ارائه شود:

آموزش عمومی

این نوع آموزش باید به همه مردمی که به گونه‌ای با بانک سرو کار دارند داده شود تا اقدام آنان برای پس‌انداز و سپرده‌گذاری یا برای گرفتن وام و تسهیلات مالی از بانک، آگاهانه و همراه با رعایت ضوابط و مقررات شرعی و قانونی باشد.

چگونگی اجرای آموزش عمومی

آموزش عمومی را به دو گونه می‌توان ارائه کرد: ۱ـ آموزش غیر رسمی از طریق رسانه‌های عمومی مانند مطبوعات و رادیو و تلویزیون به صورت نظری و عملی.

در این نوع آموزش با نوشتن مقالات یا سخنرانی، میزگرد، پرسش و پاسخ و .....با بیان ساده و

۱- بررسی مشکلات بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران. گروه اقتصاد دفتر همکاری حوزه و دانشگاه صفحه ۱۶ سال ۱۳۷۱.

قابل فهم عمومی، چگونگی مراجعه به بانک و سپرده‌گذاری و تقاضای تسهیلات مالی توضیح داده می‌شود و رابطه بین سپرده‌گذار با بانک، انتظارات سپرده‌گذار از بانک در مورد سود، غیر قطعی بودن سود مورد انتظار، سود علی‌الحساب و تفاوت آن با سود قطعی تبیین می‌شود ـ البته بانکها باید عملاً نیز این تفاوت را برای مردم محسوس و ملموس کنند و پس از محاسبه سود سالانه بانکها، سود نهایی را اعلام و مابه‌التفاوت سود علی‌الحساب پرداخت شده و سود نهایی را پرداخت کنند.

۲ـ نوع دوم آموزش رسمی در مدارس است، با توجه به نیاز نسل جوان به آشنایی با چگونگی کار بانکها، پیشنهاد می‌شود این آموزش به صورت بخشی از یک درس اجتماعی در دوره دبیرستان ارائه گردد.

آموزش تخصصی

باید به کارمندان بانکها و دانشجویان رشته‌های اقتصاد، مدیریت، حسابداری، حقوق و ..... بانکداری بدون ربا آموزش تخصصی داده شود تا نسبت به ساز و کار این نوع بانکداری و تفاوت آن با ساز و کار بانکداری ربوی به صورت علمی توجیه شوند و قدرت تجزیه و تحلیل مسائل اقتصادی بدون استفاده از نرخ بهره و صرفاً بر اساس ساز و کار جذب نقدینگی و اعطاء تسهیلات مالی در قالب بانکداری بدون ربا را کسب کنند.

بررسی وضع آموزش بانکداری بدون ربا در کشور

نگاهی اجمالی به برنامه‌های رسانه‌های همگانی و نیز آموزشهای رسمی عمومی کشور نشان می‌دهد که اموزش بانکداری نه برای عامه مردم و نه برای دانش آموزان طراحی و اجرا نشده است. آثار فقدان چنین آموزشهایی نیز در کارکرد بانکها و دیدگاه مردم نسبت به بانکداری کشور مشهود است.

بر اساس تحقیقی که در سال ۱۳۷۱ در تهران و ۸ شهرستان توسط وزارت اقتصاد و دارایی انجام شده از ۱۰۹ نفر مراجعه کننده به بانک پرسیده شده که چه تفاوتی میان بهره و سود بانکی وجود دارد؟ تعداد ۶۷ نفر اظهار داشته‌اند: فرقی نیست و ۱۴ نفر اظهار بی اطلاعی کرده‌اند.[1]

آموزش کارمندان بانکهانسبت به قراردادهای مورد استفاده در بانکداری به صورت محدود انجام گرفته است، اما این آموزش ها بسیار ناقص و ناکافی بوده و بسیاری از کارمندان از آن محروم مانده‌اند. در تحقیق یاد شده از رؤسای تعدادی از شعب بانک پرسیده شده که کارمندان شما تا چه حدی با قانون عملیات بانکی بدون ربا آشنایی دارند؟ (درصد تقریبی آن را ذکر کنید)

۱- همان، صفحه ۳۰.

جمع بندی پاسخ آنها ۵۵/۸ درصد است.[۱] این آموزشها به طور عمده در دو هفته ارائه شده و به نسبت بسیار کمتری نیز آموزشهای دوماها دیده‌اند.

اما آموزش تخصصی بانکداری بدون ربا در رشته‌های اقتصاد، مدیریت، حسابداری و ..... در آموزش عالی کشور را با گزارشی که از بررسی مهمترین کتاب اقتصاد کلان و پول و بانکداری تهیه کرده‌ام ملاحظه خواهید کرد.

با فرصت اندکی که برای تهیه این مقاله داشتم ۱۸ جلد کتاب اقتصاد کلان پول و بانکداری را که جمعاً در تیراژ بیش از ۹۰ هزار نسخه (زیرا تعدادی از آنها از سه تا پنج بار چاپ شده) پس از تصویب و اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا یعنی در سالهای ۱۳۶۵ به بعد چاپ و منتشر شده و غالباً در دانشگاهها تدریس شده، بررسی کرده‌ام. نتیجه این بررسی این بود:

۱ـ شش جلد از این کتابها ترجمه است و مترجم یا مترجمان محترم در این کتابها هیچگونه پانوشت یا توضیحی در مورد سازوکار اقتصاد بدون ربا و بانکداری در نظام جمهوری اسلامی ایران ارائه نکرده‌اند و آموزش دانشجویان رشته‌های مزبور در این درسها بر اساس نظام سرمایه‌داری و اقتصاد و بانکداری ربوی صورت گرفته است.[۲]

۲ـ در دوازده جلد کتاب درسی، تألیف تعدادی از اعضاء هیأت علمی رشته‌های مربوط در دانشگاههای کشور به مورد بررسی قرار رفت و برخی از آنها دارای این امتیاز است که با توجه به اقتصاد ایران نوشته شده و مثالها و آمارهایی نیز از اقتصاد ایران ارائه کرده‌اند.[۳] حتی در بعضی از

۱- همان، صفحه ۳۲.

۲- از جمله می‌توان به کتابهای ذیل اشاره کرد:

ـ اقتصاد کلان جلد ۱ نوشته گریگوری منیکو، ترجمه آقایان دکتر حمید رضا برادران شرکاء و دکتر پارسائیان، چاپ اول، از انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی در سال ۱۳۷۴ در تیراژ ۳۰۰۰ نسخه.

ـ اقتصاد کلان تألیف رودیگر دربنوش و استانلی فیشر، ترجمه آقایان یدا... دادگر و محمد رضا منجذب، نشر البرز، چاپ اول سال ۱۳۷۵ در تیراژ ۲۰۰۰ نسخه.

ـ اقتصاد کلان تألیف رودیگر دوربنوش و استانلی فیشر، ترجمه دکتر محمد حسین تیزهوش تابان، انتشارات سروش، چاپ دوم سال ۱۳۷۵ در ۵۰۰۰ نسخه.

ـ اقتصاد کلان، نظریه و سیاست، تألیف فرد گلیهی، ترجمه دکتر مهدی تقوی، از انتشارات کتابخانه فروردین، چاپ اول زمستان سال ۱۳۶۶ در تیراژ ۳۳۰۰ نسخه.

ـ تئوری و سیاستهای اقتصاد کلان جلد ۱ تألیف ویلیام ا. ج. برانسون، ترجمه آقای عباس شاکری، نشر نی در تیراژ ۳۰۰۰ نسخه.

ـ اقتصاد کلان، نظریه‌ها و سیاستگذاری تألیف ویلیام ا.ج. برانسون، ترجمه دکتر مرتضی عمادزاده، از انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، چاپ اول تابستان ۱۳۷۲ در تیراژ ۳۰۰۰ نسخه.

۳- از جمله ـ اقتصاد کلان «پایه‌ای و کاربردی» ویرایش دوم نویسنده آقای احمد اخوی چاپ اول سال ۱۳۷۴ در تیراژ ۳۰۰۰ نسخه، ناشر مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.

آنها به تفاوت بانکداری بدون ربا و بانکداری ربوی به اختصار پرداخته‌اند و از این جهت جای تقدیر است. اما به طور عمده فقط در بخشی از یک فصل تحت عنوان «بانکداری در ایران» در دو تا پنج صفحه به نوشتن متن قانون عملیات بانکی بدون ربا و در برخی موارد افزودن آئین‌نامه‌ها بسنده شده است و این چند صفحه هیچ‌گونه ارتباط علمی، تحلیلی با سایر فصول کتاب ندارد و اصولاً ساز وکار بانکداری بدون ربا در مقایسه با بانکداری ربوی از نظر علمی و تحلیلی مورد مقایسه و ارزیابی قرار نگرفته است.

بقیه محتوای این کتابها مباحث متعارف اقتصاد کلان و بانکداری است که در هر کشور سرمایه‌داری نیز تدریس می‌شود و سرفصلها و تیترهایی از این قبیل دار:

- نرخ بهره و مخارج مستقل
- عرضه منابع مالی و تعیین نرخ بهره در بازار سرمایه
- نرخ بهره اسمی و نرخ بهره واقعی
- تغییر در نرخ بهره، باعث حرکت در طول تابع تقاضا برای پول می‌گردد.
- نظریه پول و نرخ بهره
- تعیین همزمان درآمد ملی و نرخ بهره، الگوی ریاضی IS _ LM

و در زمره سیاستهای بانک مرکزی برای کنترل بانکهای تجاری، علاوه بر استفاده از نرخ ذخیره قانونی که میان بانکداری بدون ربا و بانکداری ربوی مشترکاً مورد استفاده قرار می‌گیرد، سخن از تنزیل مجدد و عملیات بازار باز شده است.[1]

دانشجویی که طی چهار سال آموزش اقتصاد در سطح قابل ملاحظه‌ای با اقتصاد

- پول و ارز و بانکداری در ایران (رشته حسابداری) دکتر جمشید پژویان، از انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ اول سال ۱۳۷۴، چاپ سوم ۱۳۷۶ در تیراژ ۵۰۰۰ نسخه.

۱- در این مورد به کتابهای ذیل مراجعه شود:

- اقتصاد کلان، دکتر محمد طبیبیان، ناشر وزارت برنامه و بودجه سال ۱۳۶۵ در تیراژ ۳۰۰۰ نسخه.
- اقتصاد کلان-۲ نویسنده محمود روزبهان، انتشارات تابان، چاپ اول ۱۳۷۳ در تیراژ ۵۰۰۰ نسخه، - اقتصاد کلان، نظریه‌ها و سیاستهای اقتصادی، دکتر فریدون تفضلی، نشر نی، چاپ اول ۱۳۶۶، چاپ دوم ۱۳۶۶، چاپ سوم ۱۳۶۸، چاپ چهارم ۱۳۶۸، چاپ پنجم ۱۳۷۰ در تیراژ ۳۱۵ نسخه.
- اصول و مبانی اقتصاد کلان جلد ۱ تألیف ولی ا... کرمی فمی ، انتشارات تابان در تیراژ ۸۰۰ نسخه، چاپ اول ۱۳۷۵.
- پول ارز و بانکداری تألیف دکتر اصغر مشبکی، چاپ ۱۳۷۲ در تیراژ ۳۰۰۰ نسخه انتشارات جهاد دانشگاهی.
- پول و ارز و بانکداری آقای مجتبی فراهانی، چاپ چهارم پائیز ۱۳۷۵ در تیراژ ۳۰۰۰ نسخه ناشر انتشارات سازوکار.
- اصول علم اقتصاد-۲ (اقتصاد کلان) تألیف دکتر مهدی تقوی انتشارات دانشگاه پیام نور چاپ سوم در تیراژ ۸۰۰۰ نسخه.
- اقتصاد پول و بانکداری نوشته دکتر هوشنگ شجری و دکتر محمد کمال زاده، نشر هشت‌بهشت اصفهان ۱۳۷۶، در تیراژ ۳۳۰۰ نسخه.

سرمایه‌داری آشنا می‌شود و نه با اقتصاد اسلامی، حتی با توجه به تدریس کتابهای ترجمه شده با تحولات اقتصادی و پولی و بانکی امریکا و اروپا به صورت گسترده آشنا می‌شود و قدرت تجزیه و تحلیل اقتصاد آن کشورها را پیدا می‌کند و می‌تواند اقتصاد مبتنی بر نرخ بهره را تحلیل کند و ذهن او از این‌گونه مفاهیم انباشته شده است، چگونه می‌تواند با خواندن چند صفحه محدود (بین دو تا پنج صفحه) آنهم فقط قانون عملیات بانکی بدون ربا و آیین‌نامه آن توانایی تحلیل اقتصاد و بانکداری بدون ربا را کسب کند؟ و چگونه با قبول مسئولیت در بانکهای جمهوری اسلامی ایران یا شرکتهای دولتی و خصوصی می‌تواند ذهن خود را با روش و مفاهیم این نوع بانکداری سازگار کند؟ آیا نتیجه این آموزشها این نیست که سیستم بانکداری بدون ربا در چند صفحه کتاب باقی بماند و بانکداری کشور به سوی کارکرد ربوی یا شبه ربوی کشیده شود؟! آیا پیشنهادات کارشناسی این کارشناسان برای فعالتر ساختن بانکداری براساس این آموخته‌ها غیر از آن خواهد بود که همواره در پی سود قطعی و تضمین شده برای اوراق مشارکت، اوراق سهام و ..... در صدد تغییر اسم بهره و توجیه غیر شرعی این ساز و کار باشند.

پیشنهادات

۱ـ ارائه آموزش ساده و عمومی توسط مطبوعات و صدا و سیما

۲ـ افزودن حداقل پنج ساعت آموزشی در برنامه آموزش علوم اجتماعی و اقتصادی دبیرستانها و اختصاص این ساعتها به آموزش بانکداری بدون ربا.

۳ـ تجدید نظر در برنامه‌های آموزش علوم اقتصادی دانشگاهها و اصلاح و تکمیل سرفصلها و محتوای متون درسی به ویژه در مورد بانکداری بدون ربا.

۴ـ اعطاء جایزه سالانه از سوی مؤسسه عالی بانکداری ایران در هفته بانکداری اسلامی به کتابهایی که در سطح آموزش عالی، بانکداری اسلامی را تجزیه و تحلیل علمی کرده باشد.

۵ـ برنامه‌ریزی و اجراء آموزش ویژه بانکداران به صورت کامل و فراگیر.